

MUHAMMED BADĀMYĀRĪ VE HİKĀYĀT'I
MUHAMMED BADĀMYĀRĪ AND HIS HİKĀYĀT'S

Meltem GÜL*

Öz

Bu çalışmada 17. yüzyılda yaşamış olan Muhammed Badāmyārī' ve Hikāyāt adlı eseri üzerinde durulacaktır. Azeri Türkçesiyle yazılan Hikāyāt, yazıldığı dönem itibarıyla üzerinde fazla araştırmaların bulunmadığı 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin ses ve yapı özelliklerini taşıması nedeniyle önem atfedilmesi gereken bir eserdir. Türkçenin gelişim süreci içinde 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin başladığı Orta Osmanlıca denilen bir geçiş dönemidir. En az araştırılan tarihsel dönem olarak görülmektedir. Bu dönemdeki araştırmalar Arap harfli alfabenin Türkçenin seslerini ifade etmedeki yetersizliğinden dolayı genel olarak yabancı araştırmacıların transkripsiyon metinleri üzerine yapmış oldukları çalışmalardan oluşmaktadır. Hikāyāt, 17. yüzyıl Azeri Türkçesi dil özelliklerini yansıtan araştırılmamış Arap harfli bir metin olması yönüyle dikkat çekicidir. Ayrıca bu eser Azeri Türkçesiyle Osmanlı Türkçesi arasındaki farklılıkları ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir. Çalışmada, hakkında sınırlı bilgiye ulaşılabilen ve tek nüsha olan Hikāyāt'a ve Muhammed Badāmyārī'ye ilişkin özelliklerin belirtilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVII. Yüzyıl Azeri Edebiyatı, Muhammed Badāmyārī ve Azeri Edebiyatı, Hikāyāt ve XVII. yüzyıl Türkçesi.

Abstract

In this study it will be focused on Muhammed Badāmyārī who lived in seventeenth century, and his work Hikāyāt, written in Azeri Turkic, is a work that should be attributed importance because there is not sufficient research on the period when it had been written and it has the Ottoman Turkish sound and structure characteristics. In the developmental process of Turkish, seventeenth century is a transition period when Ottoman Turkish begins that called Middle Ottoman Turkish. It is seen as the least investigated historical period. Researches on this period generally consist of studies on transcription of texts by foreign researchers due to the lack of Arabic letters in conveying sounds of Turkish. Hikāyāt is noteworthy because it is a text written in Arabic letters reflecting the characteristics of seventeenth century Azerbaijani Turkish, and had not been investigated. In addition, this work is also notable because it reveals the differences between Ottoman Turkish and Azerbaijani Turkic. The purpose of this study is to specify the features of Muhammed Badāmyārī and Hikāyāt which is a single copy and there is limited accessible information about.

Key Words: Seventeenth Century Azeri Literature, Muhammed Badāmyārī and Azeri Literature, Hikāyāt and Seventeenth Century Turkish.

Giriş

Kaynaklarda, Seyyid Muhammed Badāmyārī olarak adı geçen kişi Nakşibendi tarikatının önde gelen mutasavvıflarından biridir. İran'ın Azerbaycan eyaletindeki Urmiye'de doğmuştur. Urmevî şeyhlerinden olarak bilinmektedir.¹

* Dr., Araştırma Görevlisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, VAN. e-mail : gulmltm@hotmail.com

¹ Necdet Tosun (2012). *Bahâeddin Nakşibend*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 280.

Kendisi Nakşibendi tarikatına bağlı Mevlânâ İlyas Badâmyârî'nin hem akrabası hem de halifesidir. Muhammed Badâmyârî'nin tarikat silsilesi şöyle devam eder. Bahâeddin Nakşbend, Alâeddin Attar, Nizâmeddîn Hâmûş, Sa'deddîn Kâşgarî, Aleaddîn Abîzî (Mektebdâr), Sun'ullah Kûzekünânî, Dervîş Ahî Hüsrevşâhî, İlyâs Badâmyârî.²

Urmiye'de bulunduğu dönem içinde halka irşadla meşgul olmuştur. Daha sonra Şîî baskısı nedeniyle Tebriz bölgesini terk edip tüm akrabaları ve bağlıları ile birlikte Urmiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır.

Nitekim Badâmyârî çizgisi burada üç nesil devam etmiştir. Urmiye'de Muhammed Badâmyârî'den sonra yerine genellikle Koç Baba veya Koçağa Sultan şeklinde bilinen oğlu Seyyid Ahmed geçmiştir.³ Bu silsilede Koç Baba'nın oğlu Seyyid Ali, sonra torunu Seyyid Sıddîk onun yerine geçmiş, Seyyid Sıddîk'ı da Seyyid Ebvâbî Âcizî takip etmiştir.

Koçağa Sultan'ın diğer oğlu Şeyh Mahmud, Safevilerin işgali üzerine oradan ayrılarak Diyarbakır'a gelmiş ve burada tekke kurarak irşada devam etmiştir.

Rûmiye şeyhi diye meşhur olan Azîz Mahmud Urmevî ile başlayan Urmeviyye koluna mensup bazı Nakşî kolları XVII. yüzyılda Anadolu'nun doğu bölgelerinde ve Bursa'da etkin olmuşlardır.

Diyarbakır'da halkın sevgisini kazanan Mahmut Urmevî Osmanlı devlet adamlarıyla da yakın ilişkiler kurmuştur. Kırk bin civarında olan müritlerinin açıktan zikir yaptıkları bilinir.

Mahmut Urmevî'nin vefatından sonra halifeleri irşada devam etmiş. Van'da Vanlı Kara Abdullah, Erzurum'da Şeyh Hacı Mehmed, Şeyh Kahraman, Bursa'da yeğeni Açıkbaş Mahmud Efendi, Diyarbakır'da oğlu İsmail Çelebi Urmeviliği yaymışlardır.⁴

XVII. yüzyılda yaşamış olan Badâmyârî'nin doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bilgilere rastlanmamaktadır. Necdet Tosun'un "Bahâeddin Nakşbend" adlı eserinde Muhammed Badâmyârî'nin Safevi zulmünden dolayı akraba ve müridleriyle birlikte memleketini terk edip Türkistan muhitindeki Sayram'a yerleştiği ve orada 970 (1562) senesinde vefat ettiği şeklinde bilgi yer almaktadır. Hamit Algar "Nakşibendîlik" adlı eserinde bu bilginin Muhammed Badâmyârî'nin aile çizgisinin üç nesil Urmiye'de devam etmesi bilgisiyile uyuşmadığını belirtmektedir.⁵

Necdet Tosun, Bahâeddin Nakşbend adlı eserinde Martin van Bruinessen'in "The Naqşbandî Order in 17th-Century Kurdistan", Naqşbandis, s. 351, Urmevîler'e ait yazma bir risâle içindeki silsilede Seyyid Muhammed Badâmyârî'nin ölüm tarihini 19 Safer 995/1587 olarak verdiğini söylemektedir. Ancak bu tarihin de diğer kaynaklardaki verilen bilgilerle örtüşmediğini belirtmektedir.⁶

Bu kaynakların verdiği tarihin dışında Muhammed Badâmyârî'nin "Hikâyât" adlı eserinin sonunda, eseri bitirme tarihiyle ilgili yazmış olduğu " İn kitâbet rûz-ı pençsembe temâm be-târih-i şehri-i zilhicce elf sebûne sülûs" ifadesi de bu bilgileri doğrular niteliktedir.

² Muhammed b. Hüseyin Kazvini (1381). *Silsile-i Hâceğân-ı Nakşbendiyye Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, , 15a-15b; Açıkbaş Mahmud Efendi, *Risale-i Nurbahşiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri-H. Abdullah, 146, 114a-b.

³ Hamid Algar (2007). *Nakşibendîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 181.

⁴ Necdet Tosun (2012). *Bahâeddin Nakşbend*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 280.

⁵ Hamid Algar (2007). *Nakşibendîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 183.

⁶ Necdet Tosun (2012). *Bahâeddin Nakşbend*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 291.

Badāmyārī ve ailesinden bahseden kaynaklarda, kendisinin yazmış olduğu “Hikāyāt” adlı manzum eserle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Milli Kütüphane’nin yazma eserler kataloğunda Hikāyāt’ın Muhammed Badāmyārī’ye ait bir eser olarak kayıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca eserin başlangıcında yer alan “Min kelām-ı şeyh’ül-‘arīfīn Seyyid Muḥammed Badāmyārī” ifadesi bu kitabın kendisi tarafından yazıldığını göstermektedir.

Badāmyārī bu eserde Acīzī mahlasını kullanmıştır. Kendi torunu Açıkbaş Mahmud Efendi’nin de şiirlerinde Acīzī ve Resmī mahlaslarını kullandığı görülmektedir. Hem kendisinin hem de torununun aynı mahlası kullanması bu kelimenin ailesel bir yönü olduğunu düşündürmektedir.

Eserin konusu da göz önüne alındığında, bu mahlasın bilinçli olarak seçildiği düşünülebilir. “Acizi” kelimesi Arapça zavallı anlamına gelmektedir. Metinde kelimenin teviriyeli olarak hem mahlas hem de zavallı, çaresiz anlamında kullanıldığı görülür. Öyle ki bazı yerlerde şairin hangi anlamı kastettiğini anlamak bir hayli zor olmuştur.

XIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yazı dillerinin belli başlıları Osmanlı Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Doğu (Çağatay) Türkçesidir.⁷ Osmanlı ve Azeri Türkçesi, Batı Türkçesini oluşturur. Aynı yazı dilinden gelen Osmanlı Türkçesiyle Azeri Türkçesi arasında çok belirgin farklar yoktur. Bu farklılaşma Eski Türkiye Türkçesi döneminde başlar ve Osmanlı dönemi dediğimiz XV. yüzyıldan sonra kesinleşir.

Batı Oğuz Türkçesinin az araştırılmış devrelerinden biri de Orta Osmanlıca dediğimiz bilhassa XVII. yüzyılı içine alan devredir. Bu devrenin ne zaman başladığına dair kesin bir sınır çizmek zordur, ancak bitiş tarihi olarak 18. yüzyılın sonları Viguer’in gramerinin yayınlandığı 1790 yılı esas olarak kabul edilir. Türkiye Türkçesinin fonolojik gelişmesinde en önemli bir devreyi Orta Osmanlıca teşkil eder. Fonolojik gelişmeden kastımız bilhassa dudak uyumunun gelişme sürecidir. Orta Osmanlıca dudak uyumunun bulunmadığı Eski Anadolu Türkçesi ile bu sürecin tamamlandığı XVIII. yüzyıl arasında bir geçiş devresi niteliği taşımaktadır.⁸

Geçiş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde diğer dönemlere nispeten daha az olsa da kıymetli eserler verilmiştir. Bu eserlerden biri de Muhammed Badāmyārī’nin yazmış olduğu Hikāyāt’tır. Eser hem Orta Osmanlıca denilen döneminin özelliklerini yansıtmaları hem de Azeri Türkçesinin özelliklerini taşıması bakımından dikkate değerdir. Hikāyāt’da Azeri Türkçesiyle Osmanlı Türkçesi arasındaki farklılıklar da açık bir şekilde yer almaktadır. Özellikle bazı sözcüklerde Azericenin dil özelliklerini tam olarak görmekteyiz.

Hikāyāt, katalog taraması sonucu Milli Kütüphane’nin Yazmalar Toplu Kataloğu’nda tespit edilmiş ve buradan mikrofilmi alınmıştır. Eser Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Hk 194 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

Hikāyāt 600 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 12 satır bulunmaktadır. Bazı sayfalarda satır sayısının 13 olduğu görülmektedir. Bazı sayfalarda dize kenarlarında ve sayfaların özellikle sol alt köşelerinde Türkçe kelimeler yer almaktadır.

⁷ Faruk Kadri Timurtaş (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 11.

⁸ Hayati Develi (1995). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1.

Eserin başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Eserin kapağında, eser adı olarak Hikâyât, eserin müellifi olarak da Seyyid Muhammed Badâmyârî adı yer almaktadır. Ayrıca ikinci sayfada kayıt numarası 194, tasnif numarası da 894-35-1 olarak verilmiştir.

Eser XVII. yüzyıldaki tasavvuf terminolojisi kullanılarak yazılmıştır. XII. yüzyıldan sonra iki tür tasavvufî hareket ve terminoloji daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi muhabbeti, şevki, aşkı, vecdi ve istiğrakı esas alan Ahmed Gazali, Aynulkudât Hemedânî, Senâî, Rûzbihan Bakli, Mevlana Câmî ve Fahreddin Irâkî gibi büyük tasavvuf şairleri tarafından son derece etkili ve güçlü bir biçimde işlenen sevgi ağırlıklı tasavvuf edebiyatıdır.⁹ Ortaya çıkan ikinci hareket ise vahdet-i vücud ve bununla ilgili terimlerdir. Bunlar çok daha karmaşık ve anlaşılmaz tasavvufî terimleri kullanmışlardır. Hikâyât ikinci tasavvufî hareketin etkisiyle yazılmıştır.

Tasavvufî bir eser olan Hikâyât farklı konularda birçok küçük hikâyenin birleşmesinden meydana gelmiştir. Hikâye başlıkları 1b-112a arasında 1060 tarihli Acizî'nin Hikâyet-i Külhanî; 112b-127b Hikâyet-i Mezâr; 127b-133b Hikâyet-i Cân; 133b-141a Hikâyet-i Şâm; 141a-147a Hikâyet-i Kûtblar; 147b-151b Nihânî'den Hikâyet-i Şoḥbet; 151b-154a Nihânî'den Hikâyet-i Bî-nişân; 154b-168b Hikâyet-i Haḳîkat-ı Hâl; 168b-170b Hikâyet-i Gurbet; 176b-188b Hikâyet-i Menlik; 194b-198b Hikâyet-i Mezâr; 198b-202b Hikâyet-i Bürre; 202b-206a Acizî'nin Hikâyet-i Genc; 206a-214b Hikâyet-i Şehr; 214b-222a Hikâyet-i Muştafâ Çelebi; 222a-227a Hikâyet-i Fikr; 227a-232a Kaşîde; 232a-237a Hikâyet-i Tecellî; 237a-243b Naşîhat-nâme; 243b-250a Hikâyet-i Dil; 250a-254a Hikâyet-i Göz; 254a-258b Hikâyet-i Cemâl; 258a-261 Hikâyet-i Vaşl; 261a-265a Hikâyet; 265b-279a Hikâyet-i Sensen; 279a-282 Hikâyet; 282-287 Hikâyet-i Ender-^c Adem; 287-290 Hikâyet-i Dilber; 290-297 Hikâyet-i Döst Cemâlün; 297a-300b Hikâyet-i Merḥabâ şeklinde sıralanmaktadır.

Hikâyât harekesiz talik yazıyla yazılmıştır. Metinde sadece okuma hatalarını önlemek amacıyla bazı yerlerde hareke kullanılmıştır. evvel اول (2a/4) ; berre بره (3a/12) ; sırram سرّم (4a/9); ^cummân عمان (5a/7); münevver منور (6b/10) ; tekebbürem تكبرم (8a/2). Metinde hareketin gereksiz yere kullanıldığı örneklerde bulunmaktadır. muṭlaḳ مطلق (7a/2).

Yazım konusunda tam bir düzenden bahsedilemez. Birçok yerde aynı sözcüğün yazımında bile farklı harfler kullanıldığı görülmektedir. Bu yazım farklılığı sadece Türkçe sözcüklerde olmayıp Arapça ve Farsça sözcüklerde de bulunmaktadır.

Metnin tamamı kolay okunur bir yapıdadır. Eser harekesiz olmasına karşın yanlış okunacağı düşünülen kelimelerde okuma yanlışlığını önlemek amacıyla kelimenin tamamında ya da sadece ilk harfinde hareke kullanılmıştır.

Hikâyât'ta yer yer yanlış yazılmış kelimeler, fazladan harf kullanımları da görülmektedir. Metinde geçen ḥâbından şeklinde yazılması gereken kelimenin ḥanından (6b/9) şeklinde yanlış yazılması, oturma (8b/5) kelimesinde de r harfinin iki kere yazılması bu duruma örnek teşkil eder. Birkaç yerde yanlış yazılan sözcüklerin üzeri karalanıp kelimenin üstüne doğru şekilleri yazılmıştır. Sık sık beyitlerin yeri karıştırılmıştır. Bunu düzeltmek amacıyla da noktalardan oklar oluşturularak hangi beytin hangisinin yerine geleceği gösterilmiştir. Metinde dikkat çekici bir şekilde harf eksiklikleri görülmektedir. Bu kullanıma, édeydüm (2a/3), ḳâlurı (7a/1); gözünji (7b/1) kelimeleri yazılırken sonda i sesini veren ye harfinin kullanılmaması, içinde (7a/4) kelimesinde sondaki e sesini veren harfin yazılmaması örnek olarak verilebilir.

⁹ Süleyman Uludağ (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, s. 6.

Yazım konusunda da genel olarak bir düzenden söz edilemez. Türkçe sözcüklerde ünlü ve ünsüzlerin yazımında tutarsızlık görülmektedir. İmla düzensizliği denilen bu durum devrin imlası hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Eserde eylem çekimi konusunda, Azeri Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşıyan duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman ve geniş zaman için özel bir ekin kullanıldığı görülmektedir.

Anlatılan olaylarla ilgili Arapça yazılmış ayetler, hadisler vardır. Ayrıca Kur'anı Kerim'de bahsedilen veya Hz. Muhammed döneminde yaşanmış olaylara eserdeki konuyla bağlantılı olarak kısa ifadeler şeklinde yapılan telmihler yer almaktadır.

Başlıkların bazılarında farklı renkte mürekkep kullanılmıştır. Metinde aynı sözcük kimi yerde Arapça, kimi yerde Farsça, kimi yerde ise, Türkçe karşılığıyla geçmektedir. dimağdur (53a/3); 'aqluñ (12b/2) kelimeleri bu kullanıma örnek teşkil etmektedir. Metindeki bu kullanıma başka bir örnek de ay, ateş, rüzgar kelimelerinin farklı dillerdeki kullanımlarıdır.

Eserin tümünde Allah'a, Hz. Muhammed'e, evliyalara, mutasavvıflara olan sevgi anlatılır. Tekrar tekrar insanların asıl diye nitelendirdiği Allah'a dönmeleri konusunda uyarılarda bulunulur. Birçok bölümde de Acizî'nin Allah'a ulaşma yönünde çektiği sıkıntılar dile getirilir. Eser birçok hikayenin birleşmesinden oluşmasına karşın eser tek bir parçaymış gibi görünmektedir. Baştan sona aynı duygular, benzer uyarılar, aynı istekler tekrar tekrar yinelenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, hem üzerinde çok az çalışmanın bulunduğu 17. yüzyılın ses değişmelerini yansıtan hem de Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında başlıca fonetik ayrılıkları ortaya koyan bir eser olan Hikâyât'ı tanıtmaya bakımdan dikkate değerdir.

Ayrıca bu çalışma Azeri sahasına ait bir mutasavvıf olan Muhammed Badâmyârî'nin ve tasavvuf terimlerini içeren eserinin tanıtılması bakımından tasavvuf alanında çalışan bilim adamları için önemli bir malzeme olacaktır.

Türkçenin tarihsel dönemlerinden Osmanlıca dönemini içeren eser, dil özelliklerinin ortaya konmasıyla Türkçenin tarihsel dönemi üzerine yapılan dilbilgisi çalışmalarına bir katkı sağlayacaktır. Osmanlıca dönemine ait yapılacak böyle bir çalışmanın sadece bu dönemle ilgili yapılacak çalışmalara değil, aynı zamanda Türkiye Türkçesi üzerine yapılacak çalışmalara da katkısı olacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- TOSUN, Necdet (2012). *Bahâeddîn Nakşibend*, İstanbul: İnsan Yayınları.
KAZVİNİ, Muhammed b. Hüseyin (1381). *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye Tercümesi*, Laleli: Süleymaniye Kütüphanesi, 15a-15b.
AÇIKBAŞ, Mahmud Efendi. *Risale-i Nurbahşiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri-H. Abdullah, 146, 114a-b.
ALGAR, Hamid (2007). *Nakşibendîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları.
TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul: Enderun Kitebevi.
DEVELİ, Hayati (1995). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
ULUDAĞ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.